

ANARŞİZM TÜRKİYE’NİN SORUNLARINA ÇARE OLUR MU?

İmdat Demir — Filozof Kirpi

ÖZET

Bu çalışma, anarşizmin Türkiye’nin tarihî, siyasî, toplumsal ve ekonomik sorunlarına ne ölçüde çözüm sunabileceğini eleştirel bir çerçevede tartışmaktadır. Anarşizm, yaygın kanaatin aksine, kargaşa ve kuralızsızlık değil; zorlayıcı otoriteyi, merkezîleşmiş iktidarı, sınıfsal eşitsizliği ve her türlü tahakkümü sorgulayan bir özgürlük öğretisi olarak değerlendirilir. Proudhon’un karşılıklılık ve federasyon fikri, Bakunin’in devletin kendi ayrıcalıklı sınıfını üretmesine yönelik eleştirisi, Kropotkin’in dayanışma anlayışı, Goldman’ın aile ve toplum içindeki görünmez tahakkümleri açığa çıkaran yaklaşımı ve Bookchin’in özgürlükçü belediyeciliği bu tartışmanın kuramsal dayanaklarını oluşturur. Metin, Türkiye’de devletin yalnızca idarî bir aygıt değil, toplumu biçimlendiren ve yurttaşı çoğu zaman tâbi konumuna indiren tarihî bir kudret hâline geldiğini savunur. Hobbes’un güvenlik kaygısı ve Weber’in meşru şiddet tekeli tanımı dikkate alınırken, güçlü devlet ile güçlü hukuk arasındaki fark özellikle vurgulanır. Bu nedenle yerinden yönetim, mahalle meclisleri, kooperatifler, bağımsız sendikalar, müştereklerin korunması ve doğrudan katılım, anarşizmin Türkiye’ye sunduğu uygulanabilir imkânlar olarak öne çıkarılır. Bununla birlikte çalışma, devleti bütünüyle ortadan kaldırmanın özgürlük üretmeyebileceğini de belirtir. Devletin çekildiği alanı mafya, tarikat, aşiret, sermaye veya yerel çoğunluk tahakkümü doldurabilir. Kadınların, çocukların, yoksulların ve azınlıkların hakları yalnızca cemaat vicdanına bırakılamaz. Ostrom’un müşterekler yaklaşımı, yerel özyönetimin kuralızsızlık değil, açık denetim ve katılım gerektirdiğini gösterir. Sonuçta Türkiye için önerilen yol anarşist devrim değil, anarşist ıslahatır: Devleti hukukla sınırlamak, iktidarı dağıtmak, toplumu siyasî özne hâline getirmek ve sosyal hakları korurken merkezî vesayeti azaltmak. Anarşizm, hazır bir rejim reçetesi olmaktan çok, devlet tapınmasına, lider kültüne ve itaat ahlâkına karşı sürekli bir vicdan, şüphe ve özgürlük ölçüsü sunmaktadır. Bu yönüyle özgürlüğü devletsizlikten çok, denetlenebilir iktidar ve örgütlü toplumla doğrudan ilişkilendirir.

1

1. Anarşizm Nedir, Ne Değildir? Devletsizlik ile Düzensizlik Arasındaki Fark

Anarşizm, gündelik siyasî dilde çoğu zaman kargaşa, başıbozukluk, şiddet ve kuralızsızlıkla özdeşleştirilir. Oysa bu eşitleme, anarşizmin düşünce tarihindeki zenginliğini daha başlangıçta karikatüre çevirir. Anarşizm, en temel anlamıyla, insan toplumlarının zorlayıcı ve hiyerarşik iktidar biçimleri olmadan da örgütlenip örgütlenemeyeceğini soran radikal bir özgürlük öğretisidir. Onun itirazı yalnızca devlete değil; devletin, sermayenin, dinî otoritenin, ataerkilliğin, bürokrasinin ve her türlü tahakküm ilişkisinin insan üzerinde kurduğu vesayete yönelir. Bu nedenle anarşizm, “Hiçbir kural olmasın,” demez; “Kuralı kim koyuyor, kimin adına koyuyor ve kime zorla uygulatıyor?” diye sorar.

Pierre-Joseph Proudhon, anarşizmin ilk büyük kurucu isimlerinden biridir. Onun meşhur “Mülkiyet hırsızlıktır” sözü, bütün kişisel kullanımları değil, başkalarının emeği üzerinden servet ve iktidar biriktiren mülkiyet düzenini hedef alır. Proudhon’a göre toplum, merkezî bir devletin buyruğuyla değil, karşılıklı sözleşmeler,

federasyonlar ve gönüllü birlikler aracılığıyla örgütlenebilir. Onun "karşılıklılık" fikri, anarşist düşüncenin temel damarlarından birini oluşturur. Proudhon için mesele, insanı toplumsuz bırakmak değil; toplumu efendisiz kurmaktır.

Mihail Bakunin ise devleti yalnızca kötü yöneticilerin elindeki bir araç olarak değil, bizzat tahakküm üreten bir yapı olarak görür. Ona göre devlet, kim tarafından yönetilirse yönetilsin, gücü merkezleştirir ve toplumun üzerinde ayrıcalıklı bir sınıf yaratır. Bakunin'in sert uyarısı şudur: En devrimci kadrolar bile devleti ele geçirdiklerinde yeni bir bürokrasiye dönüşebilir. Bu bakımdan Bakunin, "iyi insanların yönettiği güçlü devlet" fikrine kuşkuyla yaklaşır. Çünkü sorun yalnızca yönetenlerin ahlâkı değil, yönetim tekelinin kendisidir. İktidarın yozlaştırıcı etkisi, kişisel zaatlardan önce yapısal bir meseledir.

Pyotr Kropotkin ise anarşizme biyolojik ve toplumsal bir temel kazandırmaya çalışır. *Karşılıklı Yardımlaşma* adlı eserinde, toplumsal hayatın yalnızca rekabetten ibaret olmadığını, dayanışmanın da evrimsel ve tarihî bir güç olduğunu savunur. Kropotkin'e göre insanlar, felâketlerde, kıtlıklarda, savaşlarda ve gündelik hayatta birbirlerine yardım ederek var kalmışlardır. Devlet, dayanışmayı yaratan değil, çoğu zaman toplumun kendiliğinden geliştirdiği yardımlaşma ağlarını merkezîleştirerek denetleyen yapıdır. Kropotkin'in anarşizmi, insanı bütünüyle bencil kabul eden siyasî antropolojiye karşı çıkar. Fakat onun yaklaşımının zayıf noktası da burada belirir: İnsan yalnızca dayanışan değil, aynı zamanda hükmetmek, biriktirmek ve dışlamak isteyen bir varlıktır.

Emma Goldman, anarşizmi yalnızca devlet ve ekonomi meselesi olmaktan çıkarıp gündelik hayatın, cinsiyetin, aşkın, bedenin ve bireysel özgürlüğün alanına taşır. Goldman'a göre siyasî devrim, insanın özel hayatındaki tahakkümü ortadan kaldırmıyorsa eksiktir. Aile içi baskı, kadın üzerindeki erkek egemenliği, ahlâkçılık ve toplumsal ikiyüzlülük de devlet kadar sorgulanmalıdır. Bu yönüyle Goldman, "toplum" kavramını masumlaştırmaz. Çünkü bazen devletten önce mahalle, aile, cemaat ve gelenek insanı boğar. Anarşizm, yalnızca devletin zincirini değil, toplumun görünmez zincirlerini de kırmak zorundadır.

Murray Bookchin ise klasik anarşizmi ekolojik kriz ve yerel demokrasiyle birleştirir. Onun özgürlükçü belediyeçilik fikri, merkezî devlet yerine mahalle ve kent meclislerinin doğrudan katılımı ile yönetilmesini öngörür. Bookchin'e göre ekolojik yıkım, yalnızca yanlış teknoloji kullanımının değil, insanın insan üzerindeki tahakkümünün doğaya yansıtılmasının sonucudur. Bu nedenle çevre meselesi, siyasî iktidar meselesinden ayrı düşünülemez. Bookchin'in yaklaşımı, anarşizmi soyut bir devletsizlik ideali olmaktan çıkarıp somut yerel yönetim modelleriyle ilişkilendirir.

Anarşizmin kurucu sorusu, Thomas Hobbes'un siyaset felsefesine yöneltmiş köklü bir itiraz olarak da okunabilir. Hobbes, merkezî ve üstün bir egemen olmadığında insanların "herkesin herkese karşı savaşı"na sürükleneceğini düşünür. Anarşistler ise savaşın yalnızca devletsizlikten değil, mülkiyet tekellerinden, eşitsizlikten, iktidar arzusundan ve devletlerin örgütlediği şiddetten de doğduğunu söyler. Errico Malatesta bu noktada anarşiyi düzensizlik değil, zorlayıcı hükûmetin bulunmadığı toplumsal örgütlenme olarak tanımlar. Ona göre toplum, emir-komuta düzeni olmadan da iş birliği, ihtiyaç ve ortak sorumluluk temelinde yaşayabilir. Fakat Malatesta, yeni toplumun kendiliğinden ve zahmetsizce doğacağı fikrine kapılmaz; özgürlüğün eğitim, örgütlenme ve sürekli ahlâkî mücadele gerektirdiğini vurgular. Böylece anarşizm, saf bir insan iyiliği masalından çok, iktidarı yeniden üretmeyen kurumlar kurma çabası hâline gelir.

Anarşizm hukuk ile kanunu da birbirinden ayırmaya zorlar. Kanun, devletin yürürlüğe koyduğu emirdir; hukuk ise adalet, karşılıklılık ve haklılık iddiası taşır. Her kanun âdil değildir; kölelik, sömürgecilik ve ayrımcılık da bir zamanlar kanunlarla korunmuştur. Buna karşılık her toplumsal kuralın devlet zoruyla uygulanması gerekmez. Gelenekler, meslek ilkeleri, ortak sözleşmeler, arabuluculuk ve topluluk kararları da düzen üretir. Mesele, bu düzenin bireyi ezip ezmediği ve itiraz hakkını koruyup korumadığıdır.

Bütün bu düşünürler arasında önemli farklılıklar vardır. Proudhon karşılıklılığı, Bakunin devrimci kolektivizmi, Kropotkin dayanışmayı, Goldman bireysel özgürlüğü, Bookchin ise ekolojik ve belediye siyaseti öne çıkarır. Dolayısıyla anarşizm tek renkli bir ideoloji değildir. Onu yalnızca bombalı eylemlerle, suikastlarla veya sokak kaosuyla tanımlamak, liberalizmi yalnızca sömürgecilikle ya da sosyalizmi yalnızca Gulaglarla tanımlamak kadar indirgemecidir.

Ancak anarşizmi romantikleştirmek de aynı ölçüde hatalıdır. Devletin ortadan kalkması, iktidarın ortadan kalkacağı anlamına gelmez. İktidar boşluk sevmez; devlet çekildiğinde sermaye, aşiret, mafya, tarikat veya silâhlı grup güç kazanabilir. Bu nedenle asıl soru “Devlet olsun mu, olmasın mı?” kadar basit değildir. Asıl soru, toplumsal düzenin cebir, ayrıcalık ve tahakküm üretmeden nasıl kurulacağıdır.

Anarşizmin en güçlü katkısı burada belirir: Hiçbir otoriteyi kendiliğinden meşru kabul etmemek. Her iktidar, varlık sebebini açıklamak ve sınırlarını göstermek zorundadır. Anarşizm belki kusursuz bir rejim modeli değildir; fakat iktidarın kendisini doğal, ebedî ve kutsal göstermesine karşı insanlığın geliştirdiği en sert şüphe biçimlerinden biridir.

Filozof Kirpi: “Düzen, yalnızca sessizlik değildir; bazen en derin zulüm, herkesin uslu uslu yerinde oturduğu anda başlar.”

2. Türkiye'nin Devlet Sorunu: Güçlü Devlet mi, Tahakküm Makinesi mi?

Türkiye’de devlet, yalnızca kamu hizmeti üreten hukukî ve idarî bir teşkilât değildir. Devlet, aynı zamanda toplumun üzerinde duran, ona biçim veren, onu terbiye etmeye çalışan, gerektiğinde susturan ve çoğu zaman kendi varlığını toplumun varlığından daha önemli sayan tarihî bir kudrettir. Türkiye’nin temel meselesi devletsizlik değil; devletin sınırlarının belirsiz, toplumun haklarının ise kırılğan olmasıdır. Burada anarşist eleştiri güçlü bir başlangıç noktası sunar: Devlet gerçekten toplum için mi vardır, yoksa toplum devlet için mi?

Thomas Hobbes, *Leviathan*’da güçlü bir egemen olmadan insanların güvenlik içinde yaşayamayacağını savunur. Ona göre devlet, insanları iç savaştan koruyan zorunlu bir otoritedir. Türkiye’nin siyasî hafızasında bu Hobbesçu korku son derece belirgindir. “Devlet zayıflarsa ülke parçalanır”, “otorite gevşerse anarşi çıkar”, “toplum kendi başına bırakılırsa düzen bozulur” şeklindeki cümleler, sadece resmî ideolojinin değil, gündelik siyasî kültürün de merkezindedir. Devlet, burada hizmet üreten bir kurumdan çok, yokluğu düşünülemeyen kutsal bir baba hâline gelir.

Max Weber, devleti belirli bir toprak parçası üzerinde meşru fizikî şiddet kullanma tekeli elinde bulunduran örgüt olarak tanımlar. Türkiye’de sorun, bu şiddet tekelinin yalnızca güvenliği sağlamak için değil, siyasî itaat üretmek için de kullanılabilmesidir. Polis, yargı, bürokrasi, eğitim ve medya, hukukî kurumlar olmaktan çıkıp iktidarın uzuvlarına dönüştüğünde devlet meşruiyetini hukuktan değil, itaatten üretmeye başlar. Böyle bir düzende vatandaş, hakkı olan bir özne değil, devletin lütfuna muhtaç bir tâbi hâline gelir.

Mihail Bakunin’in devlet eleştirisi tam burada keskinleşir. Bakunin’e göre devlet, hangi ideoloji adına kurulursa kurulsun, merkezileştikçe yönetici bir sınıf üretir. Devrimciler devleti ele geçirdiklerinde devleti dönüştürmek yerine çoğu zaman devlet tarafından dönüştürülürler. Türkiye’nin siyasî tarihi de bu iddiayı düşündürecek örneklerle doludur. Muhalefette özgürlük isteyen hareketler iktidara geldiklerinde bürokrasiyi küçültmek yerine ele geçirmeyi, yargıyı bağımsızlaştırmak yerine kendilerine bağlamayı, medyayı özgürleştirmek yerine denetlemeyi tercih edebilmiştir. Sorun yalnızca kötü kadrolar değildir; her şeyi merkezde toplayan yapının kendisi de kötülüğü davet eder.

Osmanlı'nın merkezî devlet geleneği, Cumhuriyet döneminde ortadan kalkmamış; yeni kurumlar, yeni ideolojiler ve yeni semboller altında devam etmiştir. Niyazi Berkes, Türkiye'nin modernleşmesini açıklarken devletin toplumu dönüştürücü rolüne dikkat çeker. Modernleşme büyük ölçüde toplumun iç dinamiklerinden değil, devletin yukarıdan müdahalesinden doğmuştur. Eğitim, hukuk, kıyafet, dil ve gündelik hayat devlet eliyle yeniden biçimlendirilmiştir. Bu dönüşümlerin bazıları tarihî bakımdan zorunlu ve ilerletici olsa da yöntem, toplumun iradesine değil, bürokratik seçkinlerin kararına dayanmıştır.

Şerif Mardin'in "merkez-çevre" yaklaşımı da Türkiye'de devlet ile toplum arasındaki gerilimi anlamak bakımından önemlidir. Mardin'e göre merkez, bürokratik ve askerî seçkinlerin denetimindeki resmî düzeni; çevre ise merkezin dışında bırakılan toplumsal kesimleri temsil eder. Fakat çevrenin merkeze yürüyüşü, her zaman daha demokratik bir düzen doğurmamıştır. Çevreden gelen siyasî hareketler merkezin tahakkümünü ortadan kaldırmak yerine çoğu zaman merkezî aygıtı ele geçirerek kendi tahakkümlerini kurmuştur. Böylece mağduriyet, adalet üretmek yerine yeni bir iktidar meşruiyetine dönüşmüştür.

İdris Küçükömer ise Türkiye'de devletçi geleneğin sağ ve sol ayrımlarını aşan bir süreklilik taşıdığını öne sürer. Ona göre Türkiye'de bürokratik devlet geleneği, toplumun kendi sınıfsal ve sivil gelişimini engellemiştir. Devleti ele geçirme arzusu, siyasal akımların ortak hastalığı hâline gelmiştir. Sağ, devleti din ve milliyet adına; sol ise ilerleme ve halk adına kutsamıştır. Sonuçta her iki taraf da toplumu güçlendirmek yerine devleti kendi ideolojik hedefleri doğrultusunda kullanmayı tasarlamıştır.

Michel Foucault'nun iktidar çözümlemesi bu tabloyu daha da genişletir. Foucault'ya göre iktidar yalnızca hükûmette, orduda veya poliste bulunmaz; okulda, hastanede, hapishanede, ailede ve gündelik disiplin mekanizmalarında da işler. Türkiye'de devletin tahakkümü yalnızca yasaklar üzerinden değil, makbul vatandaş tanımları üzerinden de kurulur. Nasıl konuşulacağı, nasıl inanılacağı, nasıl giyineceği, hangi tarihin hatırlanacağı ve hangi kimliğin görünür olacağı sürekli biçimde düzenlenir. Devlet, yalnızca bedenleri değil, hafızayı ve dili de yönetmek ister.

Burada anarşist eleştirinin haklılığı açıktır: Fazla merkezîleşmiş bir devlet, hukukla sınırlandırılmadığında toplumun üzerinde büyüyen bir vesayet makinesine dönüşebilir. Fakat Türkiye'nin sorunu yalnızca devletin fazla güçlü olması değildir. Aynı zamanda kurumların kişilere karşı fazla zayıf olmasıdır. Bağımsız yargının, hesap verebilir bürokrasinin, özgür basın ve yerel yönetimlerin güçsüz olduğu yerde devlet küçülmez; iktidar kişiselleşir.

Alexis de Tocqueville, özgürlüğün yalnızca merkezî iktidarın sınırlandırılmasıyla değil, yerel birliklerin ve sivil kuruluşların gelişmesiyle korunabileceğini savunur. Murray Bookchin de doğrudan demokrasinin yerel meclisler üzerinden kurulmasını önerir. Türkiye için asıl ihtiyaç, devletin bir gecede ortadan kaldırılması değil; gücün merkezden yerele, yöneticiden yurttaş, bürokrasiden topluma dağıtılmasıdır.

Güçlü devlet ile güçlü hukuk aynı şey değildir. Güçlü devlet emir verir; güçlü hukuk devleti sınırlar. Güçlü devlet vatandaşından korkar; güçlü hukuk vatandaşı korur. Türkiye'nin ihtiyacı daha büyük bir Leviathan değil, zincire vurulmuş bir iktidardır.

Filozof Kirpi: "Devletin büyüklüğü yurttaşın küçüklüğüyle ölçülüyorsa, ortada güçlü bir devlet değil, korkmuş bir toplum vardır."

3. Yerinden Yönetim, Dayanışma ve Ekonomik Adalet: Anarşizmin Çözüm Teklifleri

Anarşizm, yalnızca devleti eleştiren, kurumları dağıtmayı öneren ve toplumsal düzenin yıkılmasını bekleyen bir düşünce değildir. Onun kurucu tarafı, toplumun merkezî otorite olmadan nasıl örgütlenebileceği

sorusunda belirir. Anarşist düşünürler, devletin çekildiği yerde boşluk değil; yerel meclisler, kooperatifler, federasyonlar, sendikalar, müşterekler ve gönüllü dayanışma ağları kurulabileceğini savunurlar. Bu bakımdan anarşizm, Türkiye'ye yalnızca "Devleti küçültün" demez; "Toplumu büyütün, yurттаşı örgütleyin, kararı merkezin elinden alın" çağrısında bulunur.

Pierre-Joseph Proudhon'un karşılıklılık düşüncesi, anarşist iktisadın ilk önemli kurucu önerilerinden biridir. Proudhon, ekonomik hayatın devletin veya büyük sermayenin denetiminde değil, üreticiler arasındaki karşılıklı sözleşmeler yoluyla düzenlenmesini savunur. Ona göre işçiler, zanaatkarlar, çiftçiler ve küçük üreticiler kendi birliklerini kurmalı; kredi, üretim ve mübadele ilişkilerini merkezî otoriteden bağımsız biçimde yürütmelidir. Proudhon'un federatif düzeni, küçük toplulukların birbirlerinden kopması değil, aşağıdan yukarıya doğru bağlanması anlamına gelir. Böyle bir yapı, Türkiye'de köylerin, mahallelerin, meslek kuruluşlarının ve belediyelerin kendi ihtiyaçları hakkında daha fazla karar verebilmesine imkân sağlayabilir.

Pyotr Kropotkin'in karşılıklı yardımlaşma ilkesi ise anarşist toplum tasavvurunun ahlâkî temelini oluşturur. Kropotkin, insanların yalnızca rekabet ederek değil, dayanışarak da hayatta kaldığını savunur. Ona göre devlet, toplumdaki yardımlaşmayı yaratan kaynak değildir; çoğu zaman halkın kendi içinde geliştirdiği dayanışma biçimlerini merkezileştirir ve denetim altına alır. Türkiye'de deprem, yangın, sel veya ekonomik kriz dönemlerinde ortaya çıkan gönüllü ağlar, Kropotkin'in görüşünü hatırlatır. İnsanlar, devlet talimatı beklemeden yemek dağıtabilir, barınma örgütleyebilir, yaraları sarabilir ve ortak ihtiyaçlar etrafında birleşebilirler. Fakat bu dayanışmanın süreklilik kazanması için geçici duygusal seferberlikten kalıcı kurumsal örgütlenmeye geçmesi gerekir.

Murray Bookchin, anarşist düşünceyi yerel demokrasi ve ekolojik siyasetle birleştirir. Bookchin'in özgürlükçü belediyeçilik modeli, mahalle ve kent meclislerinin doğrudan katılımı ile karar almasını öngörür. Belediyeler yalnızca çöp toplayan, yol yapan veya ruhsat veren idarî birimler olmamalı; yurtttaşların bütçe, imar, çevre, ulaşım ve eğitim politikalarına doğrudan katıldığı siyasî alanlara dönüşmelidir. Türkiye'de belediyeler çoğu zaman merkezî iktidarın uzantısı, yerel rantın dağıtım merkezi veya parti teşkilâtlarının idarî kolu gibi çalışmaktadır. Bookchin'in modeli ise belediyeyi partinin değil, mahallenin kurumu hâline getirmeyi hedefler.

Gustav Landauer, devletin yalnızca saraylardan, mahkemelerden ve askerî yapılardan oluşmadığını söyler. Ona göre devlet, insanlar arasındaki belirli ilişki biçimidir; insanlar başka türlü ilişki kurmaya başladıklarında devlet de zayıflar. Bu görüş, Türkiye açısından son derece önemlidir. Çünkü devletçilik yalnızca Ankara'daki kurumlarda değil, aile içindeki babalık otoritesinde, okul müdürünün buyruğunda, patronun keyfliğinde ve mahallenin baskısında da yeniden üretilir. İnsanlar emir almadan hareket etmeyi, ortak karar vermeyi ve sorumluluğu paylaşmayı öğrenmedikçe yerinden yönetim yalnızca idarî bir slogan olarak kalır.

Ekonomik alanda anarşizmin en somut önerilerinden biri kooperatifçiliktir. Üreticilerin, işçilerin ve tüketicilerin ortaklaşa yönettiği kooperatifler, sermaye sahipliği ile emek arasındaki uçurumu azaltabilir. İşçinin yalnızca ücret alan kişi değil, karar veren ortak hâline gelmesi, ekonomik demokrasinin temelidir. Mihail Bakunin, siyasî eşitliğin ekonomik eşitlik olmadan boş bir söz olduğunu savunur. Seçimlerde oy kullanabilen fakat işyerinde hiçbir söz hakkına sahip olmayan insanın tam anlamıyla özgür sayılamayacağını belirtir. Türkiye'de milyonlarca insan, hayatının büyük bölümünü geçirdiği işyerinde otoriter ilişkilere tâbidir. Patronun buyruğu, çoğu zaman devlet memurunun buyruğundan daha hafif değildir.

Elinor Ostrom, kendisini anarşist olarak tanımlamasa da müştereklerin yönetimi üzerine yaptığı çalışmalarla merkezî devlet ile özel mülkiyet arasındaki ikiliği sarsmıştır. Ostrom, toplulukların su kaynaklarını, meraları, ormanları ve ortak üretim alanlarını belirli kurallar çerçevesinde sürdürülebilir biçimde yönetebildiğini göstermiştir. Bu yaklaşım, Türkiye'nin köy meraları, kıyıları, ormanları ve su havzaları bakımından önemlidir.

Her müşterek alanın devlet bürokrasisine veya özel şirkete teslim edilmesi zorunlu değildir. Yerel halkın karar süreçlerine katıldığı, denetimin açık ve yaptırımların ortaklaşa belirlendiği modeller mümkündür.

Ancak yerinden yönetim kendiliğinden adalet üretmez. Yerel topluluklar da eşitsiz, ataerkil ve dışlayıcı olabilir. Bir köy meclisi kadınları susturabilir; bir mahalle çoğunluğu farklı inanç sahiplerini dışlayabilir; bir kooperatif zamanla küçük bir sermaye grubunun eline geçebilir. Errico Malatesta bu nedenle özgürlüğün örgütsüzlük olmadığını vurgular. Ona göre anarşist toplum, sorumsuz bireylerin rastlantısal birlikteliği değil; bilinçli, sürekli ve ahlâkî örgütlenmedir. Güç dağıtılırken hakların da güvenceye alınması gerekir.

Türkiye'nin ihtiyacı, merkezî devletin yerine yüzlerce küçük yerel zorba koymak değildir. Amaç, iktidarın ölçeğini küçültmek, görünür kılmak ve denetlenebilir hâle getirmektir. Mahalle meclisleri, bağımsız sendikalar, üretici kooperatifleri, yerel bütçe denetimi, katılımcı belediyeçilik ve müştereklerin korunması, anarşizmin Türkiye'ye sunabileceği uygulanabilir araçlardır. Bunlar devleti bir gecede ortadan kaldırmaz; fakat yurttaşın devlet karşısındaki çaresizliğini azaltır.

Anarşizmin asıl gücü, insanlara kurtarıcı beklememeyi öğretmesidir. Toplum, kendi ihtiyaçlarını karşılamak için sürekli merkeze bakmaktan vazgeçtiği ölçüde siyasî bir özne hâline gelir. Çünkü özgürlük, yalnızca iktidarın geri çekilmesi değil, insanın ortak hayatın sorumluluğunu üstlenmesidir.

Filozof Kirpi: "Toplum, her yarası için devlete koşuyorsa yurttaş değildir; yalnızca büyümemiş bir tebaadır."

4. Türkiye'de Anarşizmin Açmazları: Güvenlik, Hukuk, Cemaat ve Yeni Tahakkümler

6

Anarşizmin Türkiye'ye yönelttiği devlet eleştirisi güçlüdür; fakat onun Türkiye için gerçek bir çözüm olup olmadığını anlamak, romantik sloganlardan çıkıp zor sorulara girmeyi gerektirir. Devleti zayıflatmak kolay bir cümledir. Asıl mesele, devletin çekildiği alanda güvenliği kimin sağlayacağı, hukuku kimin uygulayacağı, güçsüzleri kimin koruyacağı ve yeni iktidar odaklarının nasıl sınırlandırılacağıdır. Çünkü iktidar yalnızca devlet saraylarında yaşamaz; ailede, aşirette, cemaatte, piyasada, mahallede ve silâhlı örgütte de yeniden doğabilir.

Thomas Hobbes'un anarşizme yöneltilebilecek en sert itirazı, güvenlik meselesidir. Hobbes'a göre ortak ve üstün bir egemenin bulunmadığı durumda insanlar sürekli tehdit altında yaşar. Herkes kendi güvenliğini sağlamak zorunda kaldığında silâhlanma, güvensizlik ve karşılıklı korku toplumsal hayatı çökertir. Türkiye gibi silâhlı çatışma tecrübesi bulunan, bölgesel savaşların etkisine açık, toplumsal kutuplaşmanın yüksek olduğu bir ülkede bu itiraz hafife alınamaz. Devletin bütünüyle ortadan kalkması, toplumun özgürleşmesini değil, güvenlik hizmetinin mafyalara, özel ordulara, aşiretlere veya sermaye gruplarına devredilmesini doğurabilir.

Max Weber'in devlet tanımı da bu noktada önem taşır. Weber, devleti meşru fizikî şiddet kullanma tekeli elinde bulunduran örgüt olarak tanımlar. Anarşistler, bu tekeli haklı olarak sorgularlar; fakat şiddet tekelinin parçalanmasının kendiliğinden barış üretmeyeceği açıktır. Tek bir merkezî zor gücü yerine onlarca yerel zor gücü ortaya çıkabilir. Devlet şiddeti görünür, hukukî olarak tarif edilebilir ve teorik olarak denetlenebilirken; mafyanın, tarikatın veya aşiret reisinin şiddeti çoğu zaman hiçbir hukukî sorumluluk taşımaz. Kötü devlet, denetimsiz cemaat iktidarından her durumda daha iyi değildir; fakat devletin yokluğu da otomatik olarak özgürlük değildir.

Türkiye'nin toplumsal yapısı, anarşist yerelleşme idealinin önüne başka engeller de çıkarır. Ferdinand Tönnies'in "cemaat" ve "cemiyet" ayrımı burada öğreticidir. Cemaat, yakınlık ve aidiyet üretir; fakat aynı zamanda bireyi gelenek, akrabalık ve ortak inanç baskısı altında tutabilir. Türkiye'de mahalle, aile, hemşehrilik, tarikat ve aşiret bağları, kimi zaman devletin koruyamadığı insanlara dayanışma sunar. Fakat

aynı yapılar kadınların, gençlerin, farklı inanç sahiplerinin ve itiraz eden bireylerin hayatını kuşatabilir. Devletin geri çekildiği yerde topluluk her zaman özgürlükçü bir özne olarak yükselmez; bazen mahallenin en güçlü erkeği küçük bir hükümdara dönüşür.

Emma Goldman'ın eleştirisi tam da bu noktada önem kazanır. Goldman, devlet yıkılsa bile aile içindeki erkek egemenliğinin, dinî ahlâkçılığın ve toplumsal baskının sürebileceğini belirtir. Ona göre gerçek özgürlük, yalnızca siyasî otoriteden değil, özel hayattaki tahakkümden de kurtulmayı gerektirir. Türkiye'de kadınların, çocukların ve gençlerin haklarını yalnızca ailenin, mahallenin veya yerel çoğunluğun vicdanına bırakmak ağır sonuçlar doğurabilir. Yerel çoğunluk, merkezî devletten daha yakın ve daha boğucu bir baskı kurabilir.

John Stuart Mill, çoğunluk tahakkümü kavramıyla bu tehlikeyi açıklar. Mill'e göre özgürlük yalnızca devletin sınırlandırılması değildir; toplumun birey üzerindeki baskısının da sınırlandırılması gerekir. Türkiye'de yerel demokrasi, temel haklardan bağımsız düşünüldüğünde kolayca çoğunluğun ahlâkını azınlığa dayatan bir rejime dönüşebilir. Bir belediye meclisinin, köy kurulunun veya mahalle komitesinin seçilmiş olması, aldığı her kararı âdil kılmaz. Demokrasi sayı üstünlüğü değil, hak sınırıyla çevrilmiş ortak yönetimdir.

Michel Foucault ise iktidarın merkezsiz ve yaygın karakterini gösterir. Ona göre iktidar yalnızca devletten topluma doğru akmaz; insanlar arasındaki ilişkilerde, kurumlarda, bilgi üretiminde ve gündelik disiplinlerde dolaşır. Bu bakış, anarşizmin devlet eleştirisini derinleştirirken onu aynı zamanda zor durumda bırakır. Devlet ortadan kaldırıldığında iktidar ortadan kalkmaz; yalnızca biçim değişir. Patron, şeyh, kanaat önderi, aile reisi, sosyal medya ağı veya yerel örgüt yeni denetim merkezleri hâline gelebilir. Bu nedenle iktidarı yalnızca devletle özdeşleştiren bir anarşizm, görünmez tahakküm biçimlerini kaçırmaz.

Hukuk meselesi de anarşizmin en büyük açmazlarından biridir. Errico Malatesta, toplumun gönüllü anlaşmalar ve özgür birlikler aracılığıyla düzenlenebileceğini savunur. Ancak gönüllülük, tarafların eşit güce sahip olduğu durumlarda anlamlıdır. Ekonomik olarak bağımlı, eğitimsiz, yalnız veya silâhsız bir insanın güçlü bir toplulukla yaptığı anlaşma gerçekten gönüllü müdür? Hukukun temel işlevlerinden biri, güç bakımından eşit olmayan taraflar arasında asgarî bir koruma sağlamaktır. Devlet hukuku çoğu zaman bu görevi kötüye kullanır; fakat bu, hukukî güvenceye ihtiyaç olmadığı anlamına gelmez.

Robert Nozick'in minimal devlet yaklaşımı, anarşizmle devletçilik arasında ara bir yol önerir. Nozick, devletin yalnızca güvenlik, sözleşme ve temel hakların korunmasıyla sınırlı olması gerektiğini savunur. Bu model ekonomik eşitsizlik sorununu yeterince çözmez; ancak devletin tümüyle kaldırılması yerine, yetkilerinin daraltılması fikrini gündeme getirir. Türkiye açısından daha gerçekçi seçenek, devletsizlikten çok, hukuka bağlanmış ve toplumsal denetime açılmış sınırlı devlettir.

Elinor Ostrom'un müşterekler üzerine çalışmaları da önemli bir denge sunar. Ostrom, yerel toplulukların ortak kaynakları başarıyla yönetebildiğini gösterir; fakat bunun kendiliğinden olmadığını da vurgular. Açık kurallar, katılım, denetim, yaptırım ve uyuşmazlık çözme mekanizmaları gerekir. Yani yerel özyönetim, kurumsuzluk değil, başka tür bir kurumsallıktır.

Türkiye için anarşizmin en büyük tehlikesi, devleti yıkarken toplumu masum sanmaktır. Toplum, devletin mağduru olduğu kadar onun küçük kopyalarını üreten bir yapıdır. Bu nedenle özgürlük, yalnızca merkezi parçalamakla değil; yerel iktidarı, aileyi, piyasayı ve cemaati de hukuk, ahlâk ve bireysel haklarla sınırlandırmakla mümkündür.

Filozof Kirpi: "Devletin çekildiği her yer özgürleşmez; bazen yalnızca zorbanın adresi değişir."

5. Türkiye İçin Anarşist Devrim Değil, Anarşist Islah: Özgürlükçü Bir Sentez Mümkün mü?

Anarşizmin Türkiye'nin bütün sorunlarına eksiksiz bir çözüm sunup sunamayacağı sorusuna verilecek dürüst cevap, ne romantik bir "evet" ne de devletçi bir "hayır"dır. Türkiye'nin tarihî, toplumsal ve jeopolitik şartları, devletin bir gecede ortadan kaldırılmasını gerçekçi kılmaz. Fakat aynı Türkiye, sınırsız merkezîleşmenin, lider kültürünün, bürokratik keyfiliğin, ekonomik tekelleşmenin ve itaat ahlâkının ağır sonuçlarını da yaşamaktadır. Bu nedenle anarşizm, uygulanmaya hazır kusursuz bir rejim olmaktan çok, devletin ve bütün iktidar biçimlerinin sürekli sorgulanmasını sağlayan ahlâkî ve siyasî bir denetim ilkesi olarak değerlendirilebilir.

Mihail Bakunin'in en güçlü uyarısı, iktidarın iyi niyetle ele geçirilse bile zamanla kendi ayrıcalıklı sınıfını üretmesidir. Türkiye'de siyasal hareketlerin muhalefette özgürlük, iktidarda ise itaat talep etmesi, Bakunin'in kuşkusunu doğrular niteliktedir. Buna rağmen Bakunin'in devletin bütünüyle ortadan kaldırılmasına dayanan devrimci çözümü, Türkiye'nin güvenlik, hukuk ve kamusal hizmet ihtiyaçları karşısında yetersiz kalabilir. Buradan çıkarılacak sonuç, Bakunin'i reddetmek değil; onun iktidar şüphesini anayasal kurumların merkezine yerleştirmektir. Devlet var olabilir, fakat kutsal olamaz; yetki kullanabilir, fakat hesap vermekten kaçamaz.

Pyotr Kropotkin'in karşılıklı yardımlaşma düşüncesi, Türkiye için daha doğrudan kurucu imkânlar sunar. Kooperatifler, mahalle dayanışmaları, üretici birlikleri, bağımsız sendikalar ve afet ağları, toplumun yalnızca devlete bağımlı olmadan da ortak ihtiyaçlarını karşılayabileceğini gösterir. Kropotkin'in katkısı, toplumu pasif bir hizmet alıcısı olmaktan çıkarıp müşterek hayatın üreticisi hâline getirmesidir. Ancak bu dayanışma romantik bir iyilik beklentisine bırakılmamalı; şeffaf kurallar, denetim ve eşit katılım ilkeleriyle kurumsallaştırılmalıdır.

Murray Bookchin'in özgürlükçü belediyeciliği, Türkiye için anarşist düşüncenin en uygulanabilir taraflarından biridir. Bookchin, kararların mümkün olan en küçük yerel birimlerde alınmasını, mahalle ve kent meclislerinin doğrudan siyasî özne hâline gelmesini savunur. Türkiye'de belediyeler parti merkezlerinin uzantısı olmaktan çıkarılmalı; bütçe, imar, çevre, ulaşım ve sosyal hizmet kararları yurttaş meclislerinin denetimine açılmalıdır. Yerinden yönetim, ülkenin parçalanması değil, iktidarın topluma dağıtılmasıdır. Fakat yerel çoğunlukların kadınları, çocukları, azınlıkları ve farklı hayat tarzlarını ezmesini önlemek için temel haklar ülke çapında güvence altında tutulmalıdır.

Pierre-Joseph Proudhon'un federasyon fikri de bu senteze katkı sağlar. Proudhon, küçük siyasî ve ekonomik birimlerin birbirinden kopmasını değil, karşılıklı sözleşmelerle aşağıdan yukarıya bağlanmasını önerir. Türkiye'de merkez ile yerel arasındaki ilişki emir-komuta biçiminden çıkarılıp yetki paylaşımına dönüştürülebilir. Eğitimden tarıma, kültürden çevre yönetimine kadar birçok alanda yerel karar gücü artırılırken, adalet, temel haklar ve ülke çapındaki yeniden dağıtım mekanizmaları ortak hukuk tarafından korunabilir.

Errico Malatesta, anarşizmin örgütsüzlük olmadığını özellikle vurgular. Ona göre özgür toplum, kendiliğinden doğacak bir uyum değil; bilinçli örgütlenme, sorumluluk ve sürekli ahlâkî çaba gerektirir. Türkiye açısından bu uyarı hayattır. Devletin yetkilerini azaltmak, kurumları dağıtmak anlamına gelmemelidir. Tam tersine, bağımsız yargı, özgür basın, meslek kuruluşları, sendikalar ve sivil toplum daha güçlü hâle getirilmelidir. Kişiselleşmiş iktidarın karşısına kurumsuzluk değil, çoğul kurumlar çıkarılmalıdır.

Alexis de Tocqueville, özgürlüğün yerel birlikler ve gönüllü kuruluşlar aracılığıyla öğrenildiğini savunur. Yurttaş, yalnızca seçim günü sandığa giderek değil, mahallesinde, sendikasında, kooperatifinde ve meslek kuruluşunda karar süreçlerine katılarak siyasî özne olur. Türkiye'nin en temel sorunlarından biri, siyasetin neredeyse bütünüyle liderler ve partiler arasında cereyan etmesidir. Toplum, kendi kendini yönetme tecrübesinden mahrum bırakıldıkça güçlü lider talebi yeniden üretilir.

Jürgen Habermas'ın kamusal alan ve iletişimsel eylem düşüncesi de bu özgürlükçü sentezi tamamlar. Habermas'a göre meşru siyaset, yalnızca seçim kazanmakla değil, yurttaşların baskıdan uzak biçimde tartışabildiği kamusal alanların varlığıyla mümkündür. Türkiye'de medya tekelleşmesi, kutuplaştırıcı parti dili ve bürokratik kapalılık, ortak aklın oluşmasını engellemektedir. Anarşist şüphe, Habermasçı müzakereyle birleştiğinde, kararların yukarıdan tebliğ edilmediği; gerekçelerin açıklandığı ve itirazın suç sayılmadığı bir siyaset tahayyülü doğabilir.

John Rawls'un adalet anlayışı ise özgürlüğün yalnızca devlet müdahalesinden kurtulmak olmadığını hatırlatır. Rawls, toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin en dezavantajlıların yararına düzenlenmesini savunur. Bu nedenle Türkiye'de anarşist yerelleşme, sosyal devletin eğitim, sağlık, barınma ve gelir güvencesi sorumluluklarını ortadan kaldırmamalıdır. Yoksulu "yerel dayanışmaya" havale eden bir sistem, özgürlükçü değil, kayıtsızdır. Devlet küçülürken kamusal sorumluluk küçülmemeli; tam tersine, kaynakların dağıtımı daha şeffaf ve âdil hâle gelmelidir.

Elinor Ostrom'un müşterekler üzerine çalışmaları ise devlet ile piyasa arasında üçüncü bir alanın mümkün olduğunu gösterir. Su, orman, mera, kıyı ve yerel üretim kaynakları ne yalnızca merkezî bürokrasiye ne de özel şirketlere teslim edilmelidir. Bu alanlar, açık kurallar ve toplumsal denetim altında yerel topluluklarca yönetilebilir. Böylece anarşist müşterek fikri, somut bir kamu siyasetine dönüşebilir.

Türkiye için önerilebilecek yol, anarşist devrim değil, anarşist ıslahtır: Devleti ortadan kaldırmak yerine sınırlandırmak; iktidarı ele geçirmek yerine dağıtmak; toplumu yönetilmesi gereken bir kitle değil, karar verebilen bir özne hâline getirmek. Bu sentez; anayasal hukuk devletini, sosyal hakları ve kamusal güvenceleri korurken anarşizmin otorite kuşkusundan, yerinden yönetiminden, dayanışma ahlâkından ve ekonomik özyönetim fikrinden yararlanabilir.

Sonuç olarak anarşizm, Türkiye'nin hazır reçetesi değildir; fakat hastalığını teşhis eden en keskin neşterlerden biridir. Türkiye'nin ihtiyacı devletsizlikten önce, devletin kutsallıktan çıkarılmasıdır. Yurttaşın devlete itaat eden çocuk değil, devleti denetleyen yetişkin hâline gelmesi gerekir. Özgürlük, devletin yokluğu kadar toplumun cesaretiyle de ilgilidir.

Filozof Kirpi: "Anarşizm devleti yakmak değil, iktidarın üzerine sürekli bir vicdan lambası tutmaktır."